

DOCTORAATSAAHVRAAG
CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

Voorgestelde titel:

Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf

*Onderzoek naar de ontwikkeling van en de samenhang tussen penologische visies,
penitentiaire regelgeving, penitentiaire praktijk en hun determinanten*

Eric MAES

Afd. Strafrecht, strafvordering en criminologie

Promotor: Prof. dr. Lieven DUPONT
Co-promotoren: Prof. dr. em. Tony PETERS
Prof. dr. Frederic STEVENS

1 Onderwerp van het onderzoek, probleemstelling en onderzoeksdoelstelling

Het voorgestelde onderzoek heeft betrekking op de studie van de historische ontwikkeling van de penitentiaire regelgeving inzake het regime van gedetineerden. Dit onderzoek sluit nauw aan bij een aantal recente evoluties in het penitentiaire domein waar een groeiende (ook parlementaire) aandacht te ontwaren is voor een adequate regeling van de tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende straffen en maatregelen en de daaraan gekoppelde rechtspositie¹ van gedetineerden. Zo is door de opeenvolgende ministers van Justitie Stefaan De Clerck en Marc Verwilghen aan academici en commissies met vertegenwoordigers uit verschillende beroepssectoren de taak toebedeeld (nieuwe) voorstellen uit te werken inzake zowel de externe als interne, en daaraan gekoppeld de formele, rechtspositie van gedetineerden.

Een eerste belangwekkend initiatief ter zake werd genomen door voormalig minister van Justitie Stefaan De Clerck die in 1996 aan Prof. Lieven Dupont opdracht gaf om een Voorontwerp van 'Beginselenwet gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsberovende sancties' (t.a.v. veroordeelde gedetineerden) uit te werken. Deze opdracht werd in 1997 beëindigd en resulteerde in de neerlegging van een 'Proeve van Voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en Tenuitvoerlegging van Vrijheidsstraffen'. Aansluitend op de werkzaamheden van Prof. Lieven Dupont werd bij K.B. van 25 november 1997 een commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden' opgericht². Deze commissie had tot taak (1) te onderzoeken in hoeverre het door Dupont uitgewerkte voorontwerp uitgebreid kon worden naar de categorie van voorlopig gehechten (en welke specifieke basisbeginselen zich ter zake opdrongen), (2) een consultatie van de betrokken actoren voor te bereiden, te organiseren en uit te voeren, en (3) de mogelijkheden tot instelling van strafuitvoeringsrechtbanken, haar organisatie en bevoegdheden te onderzoeken. Het eindverslag van deze commissie werd begin juli 2000 in het parlement plechtig overhandigd aan de minister van Justitie, en werd als parlementair stuk overgemaakt aan de Kamercommissie voor de Justitie³ die zeer recent een ontwerp van basiswet neerlegde (dat volledig het voorstel van de commissie-Dupont overneemt). Het ontwerp van basiswet omvat een subjectiefrechtelijke codificatie van rechten (*materiële rechtspositie*) van gedetineerden voor wat hun positie als inwoner van de inrichting (*interne rechtspositie*) betreft, en voorziet tevens in een *formele rechtspositieregeling*⁴. Met betrekking tot de *externe rechtspositie*

¹ Dupont en Verstraeten (1990: 574) stellen dat de rechtspositie van de gedetineerde "(...) *juridisch bepaald (wordt) door het geheel van de rechtsvoorschriften die de rechten en de verplichtingen van de gedetineerde omschrijven.*" Traditioneel wordt een onderscheid gemaakt tussen de materiële en de formele rechtspositie (zie ook: Dupont, 1998). De *materiële rechtspositie* heeft betrekking op de inhoud van de aan de gedetineerde toegekende rechten en gunsten en op de inhoud en aard van de opgelegde verplichtingen. Op het vlak van de materiële rechtspositie van gedetineerden wordt ook nog eens een onderscheid gemaakt tussen de interne en externe rechtspositie. De *interne rechtspositie* heeft betrekking op de rechtspositie van de veroordeelde in verband met de handelingen en beslissingen ten aanzien van de veroordeelde als inwoner van de inrichting (het leven binnen de gevangensmuren). De *externe rechtspositie* daarentegen betreft de rechtspositie van de veroordeelde met betrekking tot de extra-murale aspecten van de detentie zoals beslissingen in verband met de niet-uitvoering van de straf of de continuïteit van de uitvoering, de duur van de effectief te ondergane vrijheidsbeneming en de extra-modale vormen van strafuitvoering. De wijze waarin gedetineerden hun rechten met betrekking tot de interne of externe rechtspositie procedureel kunnen laten gelden of vermeende krenkingen ervan kunnen aanvechten, wordt omschreven als de *formele rechtspositie*.

² K.B. 25 november 1997 houdende oprichting van een Commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *B.S.*, 9 januari 1998; K.B. 10 februari 2000 tot verlenging van de werkzaamheden van de Commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *B.S.*, 29 februari 2000.

³ *Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1076/001 (Eindverslag van de commissie "basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys).

⁴ Voor wat de interne rechtspositie van gedetineerden betreft, voorziet het voorstel van de commissie-Dupont in de instelling van een beklagrecht en de oprichting van beklagcommissies in elke strafinrichting. Deze beklagcommissies, bestaande uit drie leden, zou worden samengesteld uit de leden van de zgn. commissies van toezicht - de bestaande bestuurscommissies die geherwaardeerd zouden worden en wiens rol als onafhankelijk toezichts- en controleorgaan bevestigd wordt -. De beklagcommissies nemen kennis van klaagschriften tegen beslissingen die door of namens het inrichtingshoofd ten aanzien van de klager werden genomen, en treffen binnen het kader van een geëigende procedure uiteindelijk een beslissing.

(relatie van gedetineerden tot de buitenwereld) werd het oorspronkelijke voorstel van Prof. Lieven Dupont (in zijn ‘Proeve van ...’)⁵ intussen doorkruist door de hervormingen die na de zaak-Dutroux werden doorgevoerd op het vlak van de voorwaardelijke invrijheidstelling (nieuwe VI-wetten van 5 en 18 maart 1998), en is onder het bewind van de huidige minister van Justitie Marc Verwilghen een nieuwe commissie geïnstalleerd, de commissie ‘Strafuitvoeringsrechtbanken, externe rechtspositie en straftoemeting’ (de zgn. commissie-Holsters genoemd naar haar voorzitter), die voor een groot deel de oorspronkelijke taak van de commissie-Dupont op dit vlak heeft overgenomen⁶.

De situatie op het terrein is intussen dus dermate geëvolueerd dat een definitieve wettelijke regeling met betrekking tot de (interne) rechtspositie van gedetineerden op relatief korte termijn niet meer zo denkbeeldig is. De geschetste actuele ontwikkelingen vormen dan ook een belangrijk keerpunt in de Belgische penitentiaire geschiedenis. Reeds meerdere decennia wordt de gebrekkige regeling van de rechtspositie van gedetineerden immers zeer uitdrukkelijk aan de kaak gesteld. Deze groeiende aandacht voor een wettelijke normering van de tenuitvoerlegging van vrijheidsberovende straffen en de rechtspositie van gedetineerden, kan niet los worden gezien van de historische context, maar is m.a.w. in essentie terug te voeren op de ontwikkelingen die het gevangeniswezen en het penitentiair regime in de loop van hun geschiedenis hebben ondergaan.

Wie vertrouwd is met de sector van de penitentiaire strafuitvoering kan niet ontkennen dat de gevangenis vooral de laatste decennia aan nogal wat kritiek heeft blootgestaan. Waar de inhoudelijke invulling van deze bestraffingsvorm vanuit overwegingen van effectiviteit doorheen de tijd talrijke transformaties heeft ondergaan (o.m. reorganisaties van het regime in functie van de vermindering van recidive) zonder dat daarbij werd afgeweken van het optimistisch geloof in het potentieel van de gevangenisstraf als middel ter verbetering of resocialisering van de opgesloten delinquent, werden sedert de jaren ‘70 meer en meer vragen gesteld naar de *legitimiteit* van het penitentiair systeem (zie o.m. Goethals en Peters, 1981; Van Oustrive, 1978; Goethals, 1980). Het empirisch gevangenisonderzoek dat, in navolging van buitenlandse initiatieven ter zake (zie in dit verband ook Martinson’s laconieke conclusie “*nothing works*”⁷) begin jaren ‘70 ook in België werd verricht, toonde ondubbelzinnig aan dat weinig heil mag worden verwacht van deze vorm van bestraffing. Via sociologisch en psychologisch gevangenisonderzoek kon vrijwel nergens wetenschappelijk worden vastgesteld dat de opsluiting bijdraagt tot een vermindering van de recidive of de beheersing van het criminaliteitsprobleem. De conclusies die op basis van dit onderzoek werden getrokken wezen eerder in een omgekeerde richting en beklemtoonden in hoofdzaak de negatieve gevolgen die aan de opsluiting waren verbonden. Met name werd er op gewezen dat de traditionele gevangenis, als totale en autoritaire instelling met de daaraan inherent verbonden kenmerken van depersonalisering, sociale isolatie en vervreemding (Goffman,

⁵ Met betrekking tot de externe rechtspositie voorzag de commissie-Dupont in de oprichting van (multidisciplinair samengestelde) penitentiaire rechtbanken voor de al dan niet toekenning van een aantal nader gespecificeerde onderbrekingen en modaliteiten van strafuitvoering of als beroepsinstantie tegen bepaalde door de administratie ter zake getroffen beslissingen (zie hierover meer concreet: Conceptnota ‘Externe rechtspositie van veroordeelde gedetineerden en instelling van penitentiaire rechtbanken’, 73p.).

⁶ In het K.B. 10 februari 2000 tot verlenging van de werkzaamheden van de Commissie “Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden” (B.S., 29 februari 2000) werd de initiële opdracht van de commissie-Dupont met betrekking tot het luik over de externe rechtspositie gedeeltelijk gewijzigd, in de zin dat de oorspronkelijke opdracht, m.n. de uitwerking van een voorontwerp van wet met memorie van toelichting (met betrekking tot de externe rechtspositie en de strafuitvoeringsrechtbanken) naar aanleiding van de oprichting van de nieuwe commissie getransformeerd in de opdracht een conceptnota te redigeren waarbij rekening zou worden gehouden met de beleidsvisies na de regeringsswissel in juni 1999.

⁷ Niettegenstaande de negatieve evaluatie door o.m. Martinson (1974) is de aandacht voor penitentiaire behandelings- en begeleidingsprogramma’s nooit volledig verdwenen. Vooral sedert eind de jaren ‘80 staat deze thematiek – alleszins in de Angelsaksische literatuur – (opnieuw) in het middelpunt van de belangstelling. Zo werd empirisch aangetoond dat sommige interventies bij sommige types delinquenten wel gunstige effecten ressorteren op het vlak van recidive.

1961), leidt tot psycho-pathologische problemen (institutionalisme) of toetreding van gedetineerden tot de gevangencultuur (prisonisering) (Clemmer, 1950; Sykes, 1958). Bovendien werd vastgesteld dat de kansen om de delinquente loopbaan stop te zetten worden verhinderd door de sociale stigmatisering van (ex-)gedetineerden. Eerder dan de effectiviteit van de gevangenisstraf aan te tonen, werd veeleer vastgesteld dat de gevangenisstraf fungeert als “*school of crime*”, ondanks de opzet van allerhande resocialisatieprogramma’s.

Twijfels over de doelmatigheid van de gevangenisstraf en de sterke internationale aandacht voor de fundamentele rechten van de mens leidden er toe dat vanaf het midden van de jaren ‘70, naast pleidooien voor een reductionistisch opsluitingsbeleid (waarbij wordt gepleit voor de toepassing van de gevangenisstraf als “*ultimum remedium*” en voor een verruiming van alternatieve sancties; zie bijv. Peters, 1984), ook meer en meer de rechtspositie van gedetineerden onder de aandacht is komen te staan. Volgens Franke (1990) die de ontwikkeling van de penitentiaire strafuitvoering kadert binnen de civilisatietheorie van Norbert Elias (1987), vormt de legitimiteitscrisis van de gevangenisstraf net een bijkomende machtsbron voor het zgn. ‘emancipatieproces’ van gedetineerden. Waar dit proces van civilisering enerzijds leidde tot een toenemende afkeer voor geweld hetgeen een verklaring biedt voor de humanisering van de bestraffing in het algemeen en het gevangenisregime in het bijzonder, maakte de aangetoonde ineffectiviteit van de gevangenisstraf - of hetgeen Franke het “penologisch ontwapeningsproces” noemt - het anderzijds ook steeds moeilijker om dergelijke publieke uitoefening van ‘geweld’ via gevangenisstraf te rechtvaardigen.

Niettegenstaande in kringen van penitentiaire professionelen, academici en beleidsvoerders reeds langer (in het bijzonder vanaf het eind van de Tweede Wereldoorlog) algemeen werd aanvaard dat enkel de opsluiting op zich het strafelement uitmaakte en de vrijheidsberoving als zodanig niet bijkomend verzwaaard mocht worden, bleef (is) het juridisch statuut van diegene die van zijn vrijheid werd beroofd, zeer onduidelijk. Uitgaande van de stelling dat de garanties eigen aan het rechtskarakter van het strafrecht niet kunnen verdwijnen tijdens de fase van de strafuitvoering, werd er vanaf de jaren ‘70 dan ook steeds nadrukkelijker voor gepleit om de wijze waarop de gevangenisstraf werd uitgevoerd vóór alles te toetsen aan de fundamentele rechten van de mens en als zodanig uit te klaren welke limieten van rechtswege aan de vrijheidsberoving kunnen worden gesteld (Peters, 1991)⁸.

Vastgesteld werd dat de macht van de lokale gevangenisdirecties ingevolge de accentuering van penitentiaire doelstellingen van behandeling en resocialisatie (individualisering van de straf) doorheen de tijd gevoelig was vergroot hetgeen enorme ongelijkheden in de regimebedeling veroorzaakt(e) (Peters, 1976). Ook de afstand tussen straftoemeting en strafuitvoering is doorheen de loop der geschiedenis zodanig geëvolueerd dat de straftoemeter heden ten dage geen enkel zicht meer heeft op de praktijk van de strafuitvoering. De tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf en het penitentiair regime waren (en zijn nog steeds) – niettegenstaande de pleidooien die ter zake in het verre verleden reeds werden gehouden – juridisch gezien dermate marginaal omschreven in parlementaire wetgeving (en krijgen in hoofdzaak vorm via zgn. ‘pseudo-wetgeving’) dat de rechter bij gebreke aan wetgevend initiatief op het ogenblik van de veroordeling volstrekt onwetend blijft over de inhoud,

⁸ Niettegenstaande aanvankelijk tal van voorstellen ter verbetering van de rechtspositie van gedetineerden werden geformuleerd (Eliarts en Rozie, 1978; Legros, 1985; Hoge Raad voor Penitentiair Beleid), doofde de discussie over de rechtspositie van gedetineerden nadien vrijwel volledig uit. Begin de jaren ‘90 werd het penitentiaire debat immers primair vanuit andere objectieven gevoerd: de bekommernis van de penitentiaire administratie om de vanaf de jaren ‘80 immer stijgende gevangenisbevolking tot normale proporties terug te dringen, leidde ertoe dat de fundamentele vragen naar de taak en de doelstellingen van het gevangenisstelsel en de inhoudelijke invulling van de detentieperiode meer en meer naar de achtergrond werden verdrongen.

draagwijdte en duur van de straf die hij oplegt, alsook over de aantasting van tal van grondrechten die met de tenuitvoerlegging van de vrijheidsberovende straf gepaard gaan. De juridische onderbouw van de penitentiaire strafuitvoering kan ook geenszins de toets doorstaan met betrekking tot de conformiteit aan internationaal erkende fundamentele rechten van de mens (Smaers, 1994).

Naast een legitimitieitscrisis, was (is) er dus ook sprake van een *legaliteitscrisis*. Deze crises maakten een (formele) wetgevende interventie en een duidelijke regeling van de rechtspositie van gedetineerden volgens Dupont (1998) onontkoombaar. Reeds in het kader van een eerder onderzoek waarin vanuit een rechtsvergelijkend perspectief het beklagrecht (formele rechtspositie) van gedetineerden onder de loep werd genomen (Dupont *et al.*, 1995), luidde één van de conclusies dat aan de uitwerking van een rechtspositieregeling voor gedetineerden in België een aantal essentiële randvoorwaarden verbonden kunnen worden en/of impliciet verondersteld moeten worden: enerzijds de explicitering van een meer eenduidige visie inzake de doelstellingen van de straf (met inbegrip van de omschrijving van de implicaties voor de invulling van het penitentiair regime)⁹ – hetgeen in eerste instantie refereert aan de legitimitieitscrisis -, anderzijds ook een regeling van de materiële rechtspositie (naast een regeling van de formele rechtspositie)¹⁰.

Een historische analyse van de ontwikkeling van de Belgische penitentiaire regelgeving kan tegen deze achtergrond een interessant licht werpen op de onstaansgeschiedenis van de bedoelde legitimitieits- en legaliteitscrisis. Bij de uitwerking van een nieuwe penitentiaire regelgeving dient immers ook rekening gehouden te worden met de penitentiaire cultuur en traditie zoals die door de jaren heen is gegroeid. Een historisch onderzoek naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de penitentiaire regelgeving, beschreven vanuit een historisch-sociologische en criminologisch-penologische invalshoek, kan in dit opzicht bijzonder waardevol zijn omdat zij meer inzicht verschaft in zowel vroegere als momenteel vigerende regelgeving op het vlak van haar achterliggende doelstelling, vormgeving en inhoud en belangrijke penitentiaire beleidsvragen inhoudelijk gestoffeerd kunnen worden vanuit penitentiair-historisch oogpunt. De actuele ontwikkelingen bieden o.i. een interessant aanknopingspunt om dergelijke historische analyse verder uit te werken.

Zoals Dupont-Bouchat (1989: 119) in een nog niet zo ver verleden reeds opmerkte, valt ook na Foucault (1975) nog heel wat te schrijven over de onstaans- en verdere ontwikkelingsgeschiedenis van het gevangeniswezen die gekaderd wordt binnen de politieke, economische en sociale context, niet in het minst ook voor wat de Belgische situatie betreft: “(...) *le débat sur la prison et la réforme pénitentiaire en Belgique* (...). *Il faudrait tout un livre pour retracer cette histoire, mais il n'est pas encore écrit.*” In tegenstelling tot een aantal buitenlandse onderzoeken - waarbij sommige studies trouwens verder gaan dan het aanreiken en uitwerken van een verklaring voor het ontstaan of de “geboorte” van het moderne gevangeniswezen (o.m. Petit *et al.*, 1991; Franke, 1990) -, is de geschiedschrijving van het Belgische gevangeniswezen actueel een nog grotendeels onontgonnen terrein. Bestaande historische studies in België beschrijven nauw gelieerde interventiemodaliteiten zoals de repressie van landlopers en bedelaars (Depreeuw, 1988) en de bejegening van abnormale delinquenten (Goethals, 1991), de aanpak van jeugddelinquenten (Christiaens, 1999), de historische ontwikkeling van een bepaalde inrichting of een type instelling voor

⁹ Er is m.a.w. een consensus vereist over de achterliggende penitentiair-penologische visie.

¹⁰ De materiële rechten van gedetineerden dienen volgens Dupont *et al.* (1995) wettelijk vastgelegd te worden vooraleer er sprake kan zijn van de uitwerking van een volwaardig beklagrecht.

bijzondere doelgroepen (Ducheyne, 1989; Digneffe en Dupont-Bouchat, 1988; Dupont-Bouchat, 1996), specifieke deelaspecten van het penitentiair systeem (Neys, 1996: het gevangenispastoraat), de invloed van bepaalde (politieke, justitiële of academische) actoren op o.a. het penitentiaire domein (De Ruyver, 1988; Christiaensen, 2001; zie ook verschillende bijdragen in: Fijnaut, 1993, alsook in Tulkens, 1988), of de kwantitatieve evolutie van de gevangenisbevolking binnen de sociaal-economische context (Vanneste, 2001).

Studies naar de regime-ontwikkeling binnen het Belgische gevangeniswezen zijn eerder beperkt, en limiteren zich tot een welbepaalde periode uit de Belgische penitentiaire geschiedenis en/of geven een eerder summier schets van de ontwikkelingsgeschiedenis (o.a. Bélym, 1926; Constant, 1950-51; Givron, 1947a, 1947b; Neys en Peters, 1994; Mary, 1998). Zoals Dupont-Bouchat (1989: 131, noot 47) in 1989 nog schreef: *“Il n'existe pas de synthèse historique sur la prison en Belgique mais seulement quelques articles (...)”*. De historiek van de penitentiaire *regelgeving* wordt in deze studies vaak trouwens slechts in tweede orde en niet omvattend behandeld, al zijn er wel enkele uitstekende overzichten beschikbaar over de in de bepaalde periode bestaande organisatie van het gevangeniswezen en het gevangenisregime, en de daarbij horende vigerende penitentiaire rechtsregels (o.a. Bélym, 1949; Pandectes belges, 1909; R.P.D.B., 1951). Een meer recente studie – onderdeel van een breder opgezet onderzoek *“Strafuitvoering in Vlaanderen. Een sociologische, criminologische en historische benadering”* - waarin zeer expliciet - zij het niet exhaustief, doch veeleer exemplarisch - de penitentiaire regelgeving onder de loep wordt genomen, werd in artikelvorm gepubliceerd door Christiaens (2001): zij beperkte zich echter grotendeels tot het weergeven van de basiskennmerken van de belangrijkste negentiende eeuwse reglementeringen¹¹.

In voorliggend descriptief onderzoek naar de historische evolutie van de penitentiaire regelgeving inzake het regime van gedetineerden wordt een exhaustieve behandeling van de materie beoogd – voor zover het gaat om het regime van gedetineerden - die de volledige geschiedenis van het zgn. “moderne” Belgische gevangeniswezen repertorieert (vanaf 1771 tot heden). De focus is daarbij bovendien gericht op zowel de inhoud als de vormgeving van de penitentiaire regelgeving doorheen de verschillende tijdsperiodes.

¹¹ Christiaens (2001: 333): *“Het is hier niet de bedoeling om in een gedetailleerde artikelsgewijze of juridische beschrijving en bespreking te treden. Ik wil hier slechts enkele in het oog springende kenmerken van het 19^e-eeuwse gevangenisregime van naderbij analyseren.”* In haar verdere uiteenzetting (p. 333-339) typeert zij de regelgeving aan de hand van volgende kenmerken: categorisering, tijd en ruimte, onderwerping of plichten van de gedetineerde, weerstand en de normaliserende sanctie, variaties op het stenen hemd.

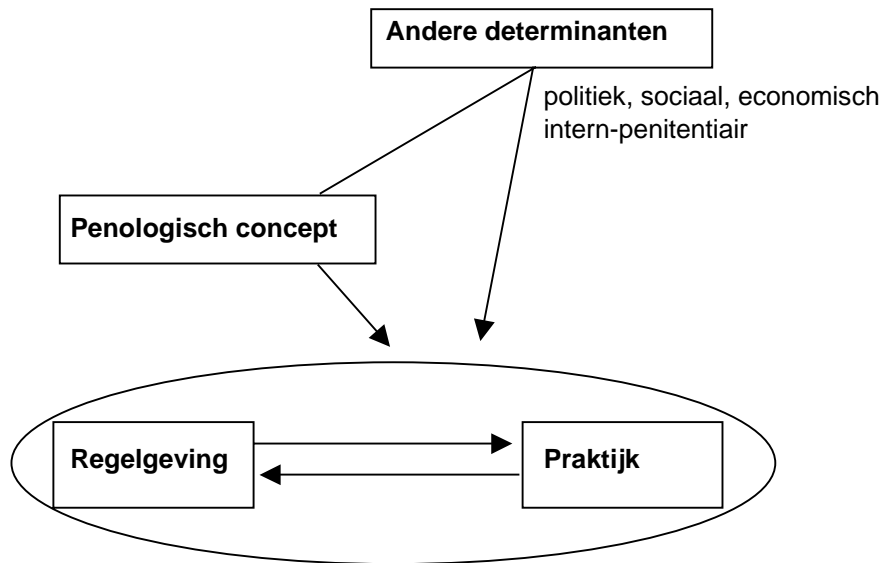
Regelgeving

		<i>Inhoud</i>	<i>Vorm</i>
Rechtspositie	<i>Materieel</i>	rechtspositie (regime) intern extern	wetgevingsniveau
	<i>Formeel</i>	controle op het regime (intern/extern) beklagmogelijkheden	

Daar waar het de inhoudsanalyse van de regelgeving (zowel materiële als formele rechtspositie) betreft, wordt het onderzoek opgebouwd rond een drietal basiscomponenten. Beoogd wordt de ontstaansgeschiedenis van de penitentiaire *regelgeving*, voorzover betrekking hebbend op het regime van gedetineerden (component 1), naar inhoud toe (zowel met betrekking tot de materiële – interne en externe - als formele¹² rechtspositie), enerzijds te verklaren vanuit het achterliggende *penologisch concept* over de vrijheidsberovende straf¹³ en/of vanuit andere (individuele, sociale, politieke, economische) determinerende factoren die hervormingen van het regime stimuleerden (component 2), en anderzijds eveneens de toestand van de penitentiaire *praktijk* (component 3) te becommentariëren, in het bijzonder voor wat de praktische implementatie en toepassing van de desbetreffende regelgeving betreft. De als zodanig opgevatte reconstructie van de Belgische penitentiaire geschiedenis impliceert dat, uitgaande van de globale ontwikkelingslijnen binnen de geschiedenis van het Belgische penitentiair regime, meer gericht onderzoek wordt verricht naar de concrete invulling van het penitentiair regime in praktijk en in regelgeving (en de controle hierop: formele rechtspositie) en naar de belangrijkste determinanten voor de ontwikkeling van een vernieuwend conceptueel kader, innoverende penitentiaire regelgeving en/of hervormingen in de penitentiaire praktijk.

¹² Voor wat de verschillende aspecten van de formele rechtspositie betreft, beperken we ons in onze studie enkel tot de specifieke detentierechtelijke regelingen, m.a.w. worden de verhaalsmogelijkheden in het kader van de algemene rechtsbescherming (bijv. vordering in kort geding, beroep op de administratieve rechter, ...) niet in beschouwing genomen.

¹³ Zoals Christiaens (2001: 332) opmerkt, staan de penitentiaire reglementen "(...) *symbool voor de vertaling van strafdoelstellingen en strafphilosofie of –mentaliteit naar een concrete praktijk. Zij belichamen (...) de vertogen die mede gestalte geven aan de concrete strafuitvoering en kunnen beschouwd worden als belangrijk onderdeel van de public transcript van de strafuitvoering.*" Het begrip 'public transcript' wordt omschreven als "(...) *a way of describing the open interaction between subordinates and those who dominate.*" (Scott, J., *Dominance and the arts of resistance. Hidden transcripts*, London, Yale U.P., 1990, in Christiaens, 2001: 332, noot 55)

De focus van het onderzoek is, zoals aangehaald, niet enkel gericht op de legitimiteitsvraag (legitimering van het penitentiair regime via een achterliggend penologisch concept; onderzoeksvragen 1 t.e.m. 4), doch ook op de vraag naar de legaliteit van de penitentiaire strafuitvoering (betrokkenheid van de formele wetgever, evolutie in het wetgevingsniveau; onderzoeksvragen 5 en 6). Voor wat dit laatste, vormelijke aspect betreft, zal dus ook worden nagegaan op welk wetgevingsniveau penitentiaire regelgeving tot stand komt, en in welke mate de formele wetgever zich via wetgevende initiatieven heeft ingelaten met de penitentiaire kwestie (= vraag naar de wettelijke onderbouw van het penitentiair regime). De primaire oriëntatie van het onderzoek op de penitentiaire *regelgeving* (i.p.v. van een analyse van de vertogen of praktijken) biedt daartoe vanzelfsprekend een passend kader.

Vertrekkend vanuit hogergeschetst kader, kunnen als centrale (initiële) onderzoeksvragen die als uitgangspunt fungeren voor de opzet van de analyse van de historische ontwikkeling van het Belgisch penitentiair regime, dan ook volgende algemene vragen worden afgelijnd:

1. welke penologische visie ligt aan de in het verleden ontworpen en/of nu (nog) geldende regelgeving ten grondslag, in welke mate heeft dit achterliggende penologische concept transformaties ondergaan doorheen de tijd, en welke factoren zijn determinerend geweest voor de ontwikkeling van het desbetreffende penologisch concept?
2. in welke mate oefenden het penologisch concept dat in een bepaalde periode opgang maakte, of andere stimulerende factoren (bijv. buitenlandse ontwikkelingen, incidenten in de penitentiaire sector) enige invloed uit op de penitentiaire praktijk en/of de inhoud van de penitentiaire regelgeving?
3. welke regime-constituerende elementen bekleedden een centrale positie in de verschillende tijdsperiodes en in welke mate kunnen verschuivingen doorheen de tijd worden waargenomen met betrekking tot het relatieve belang van de diverse regime-componenten?
4. welke instanties oefenden controle uit op het interne penitentiair regime, en in welke mate evolueerde hun rol doorheen de tijd?
5. welke rol speelden de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht op het vlak van de strafuitvoering, en hoe evolueerden de onderlinge machtsverhoudingen?

6. op welk niveau situeert zich de regelgeving met betrekking tot het penitentiair regime (wet, K.B., M.B., M.O.), en in welke mate kunnen er in dit verband verschuivingen worden aangeduid doorheen de tijd?

Als startpunt voor de schets van de ontwikkelingsgeschiedenis van het Belgisch penitentiair regime wordt vertrokken van de periode van de Oostenrijkse overheersing waarin werd geëxperimenteerd met de vrijheidsberovende straf, en met het tuchthuis van Vilain XIII te Gent een eerste “moderne” gevangenis werd ingericht die later trouwens nog model zou staan voor het zgn. Auburn-stelsel. Het is niet veel later – tijdens de Franse periode - dat de vrijheidsberoving, met zijn ongelimiteerde differentiatiemogelijkheden, definitief (formeel-juridisch) zou doorbreken in het straffenarsenaal.

De geschiedenis van de penitentiaire regelgeving (inzake het regime van gedetineerden) kan worden opgedeeld in een drietal grote tijdsblokken, nl.: een eerste periode die een aanvang neemt met de doorbraak van de gevangenisstraf en afgesloten wordt met het eerste belangrijke overkoepelende gevangenisreglement uit de Belgische geschiedenis (het A.R. van 30 september 1905), een tweede periode die loopt tot het Algemeen Reglement van 21 mei 1965 en de Algemene Instructie van 12 juli 1971, en een derde periode die wordt afgerond met de actuele ontwikkelingen in verband met de ‘Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden’. De gehanteerde afbakening (de periodes worden telkens afgesloten met een nieuwe penitentiaire reglementering) is niet enkel gedetermineerd vanuit penitentiairrechtelijk oogpunt, maar sluit ook nauw aan bij een aantal feitelijke penitentiaire ontwikkelingen¹⁴, nl. (1) de introductie van het celregime (omstreeks 1840), (2) de verwetenschappelijking van het gevangeniswezen (na de Eerste Wereldoorlog), en (3) twijfels omtrent de doelmatigheid van het penitentiair systeem en de groeiende aandacht voor de rechtspositie van gedetineerden (vanaf de jaren 1970).

Binnen deze drie grote tijdsblokken wordt, conform de eerder aangegeven bifocale benaderingswijze (inhoud en vorm van de regelgeving), vertrekkend vanuit de regelgeving telkens achtereenvolgens ingegaan op (1) de samenhang tussen regelgeving, penologisch concept en praktijkontwikkeling (alook inhiberende en stimulerende factoren of determinanten) (= inhoudelijk aspect), (2) de relevante parlementaire debatten inzake de regeling van het penitentiair regime (= vormelijk aspect), en (3) een thematische bespreking van het (de) belangrijkste (afsluitende) gevangenisreglement(en).

Waar de verhaallijn voor wat het eigen (historische) onderzoekswerk betreft in eerste instantie chronologisch wordt opgevat – met uitzondering van een eerste algemeen deel waarin de actuele regelgeving wordt geproblematiseerd en de onderzoeksofzet nader wordt geëxpliciteerd -, zullen de belangrijkste initiële vraagstellingen in een afsluitend deel (conclusies) thematisch worden gerecapituleerd.

¹⁴ Zo is de keuze voor het Algemeen Reglement van 1905 als centraal element waaraan zowel het eerste als tweede tijdsblok worden opgehangen, weliswaar enigszins arbitrair maar anderzijds toch ook vrij logisch. Enerzijds vormde dit reglement de juridische weerslag van een penologisch concept dat gedurende bijna de hele 19^e eeuw de strafuitvoering heeft gedomineerd, en werden in dit reglement alle op dat ogenblik bestaande reglementeringen geïncorporeerd (verantwoording voor de retrospectieve analyse in een eerste tijdsblok), anderzijds fungeerde het reglement van 1905 voor een belangrijk deel ook als uitgangspunt voor de penitentiaire reglementen die later werden uitgevaardigd (het Algemeen Reglement van 21 mei 1965 en de Algemene Instructie van 12 juli 1971) en die heden ten dage nog steeds van kracht zijn (verantwoording voor de ontwikkelingsanalyse na 1905 in een tweede tijdsblok).

I	Inleidend deel		
II	Historisch onderzoek (chronologische opzet)		
	A.R. 1905	A.R. 1965 A.I. 1971	(ONTWERP) BASISWET
A	penologisch concept regelgeving praktijk	penologisch concept regelgeving praktijk	penologisch concept regelgeving praktijk
B	parlementair debat	parlementair debat	parlementair debat
C	basisreglementering	basisreglementering	basisreglementering
III	Afsluitend deel (thematische reconstructie)		

De basis voor dit historisch onderzoek werd reeds gelegd door een eerder onderzoek dat werd verricht in het kader van het project “*Bouwstenen voor een juridische regeling van de penitentiaire detentiesituatie*” (programma “Burger en rechtsbescherming”, Diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden). Onderzoekswerkzaamheden die nog bijkomend uitgevoerd dienen te worden (met het oog op de verdere verdieping van de historische analyse), omvatten o.m.: (1) de analyse van het bestaande binnen- en buitenlandse onderzoek naar de historische ontwikkeling van het penitentiair regime, met bijzondere aandacht voor de ontwikkelde historisch-sociologische theorievorming met betrekking tot de “ontstaans”geschiedenis van het gevangeniswezen en haar verdere evolutie (o.m. Franke, 1990; Ignatieff, 1978; Rothman, 1971; Rusche en Kirchheimer, 1968; Melossi en Pavarini, 1981; Foucault, 1989); (2) de situering van het eigen onderzoeksproject binnen de historische literatuur naar de ontwikkeling van het penitentiair regime; (3) de verdere uitwerking, per onderzochte tijdsperiode, van de verschillende basiscomponenten (vooral voor wat de penitentiair-penologische concepten en samenhangende determinanten, en de praktijkontwikkelingen betreft); (4) de opzet en verdere uitwerking van de ontwikkelingsanalyse voor wat de meest recente tijdsperiode (1965-heden) betreft. Deze bijkomende onderzoeksactiviteiten maken het voorwerp uit van een onderzoeksproject “Van gevangenisstraf tot vrijheidsstraf” dat wordt gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) Vlaanderen. Dit project startte op 1 oktober 2001 en

loopt af op 31 december 2002. Intussen is wel een aanvraag ingediend tot verlenging van de overeenkomst tot 30 september 2003.

Literatuur

- Bélym, L., “De la compétence du juge pénal au cours de l’exécution de la peine ou de la mesure de sûreté”, *Revue de Droit Pénal*, 1934-35, 484-500.
- Bélym, L., “L’évolution du système pénitentiaire belge”, *Revue de Droit Pénal*, 1926, 702-719.
- Bélym, L., “Du système pénitentiaire”, *Les Nouvelles, Corpus Juris Belgici, Procédure pénale*, Bruxelles, Larcier, Tome II - Volume II (Appendice), 1949, 467-544.
- Christiaens, J., *De geboorte van de jeugd-delinquent*, (België, 1830-1930), Brussel, VUBPress, 1999, 430p.
- Christiaens, J., “Het stenen hemd. Aspecten van het 19e-eeuwse penitentiaire vraagstuk in België”, *Panopticon*, 2001, 319-341.
- Clemmer, D., “Observations on imprisonment as a source of criminality”, *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1950, 311-319.
- Commissie “Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden” (commissie-Dupont), *Voorontwerp van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden. Conceptnota externe rechtspositie van veroordeelde gedetineerden en instelling van penitentiaire rechtbanken*, 2000, 75p.
- Constant, J., “L’évolution du régime pénitentiaire”, *Revue de Droit Pénal*, 1950-51, 1001-1035.
- Depreeuw, W., *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid. Een socio-historische analyse van repressie, bijstand en instellingen* (Interuniversitaire Reeks Criminologie en Strafwetenschappen, nr. 16), Antwerpen/Arnhem, Kluwer Rechtswetenschappen/Gouda Quint, 1988, 629p.
- Detienne, J., Houchon, G. en Peters, T., “Hoge Raad voor Penitentiaal Beleid: Rapport betreffende de werkzaamheden, adviezen en grote opties van penitentiaal beleid (1978-1982)”, *Panopticon*, 1986, 585-589.
- Detienne, J., “Conseil supérieur de la politique pénitentiaire. Rapport sur les travaux, avis et grandes options de la politique pénitentiaire 1988-1991”, *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1993, 50-58.
- Digneffe, F. en Dupont-Bouchat, M.-S., “A propos de l’origine et des transformations des maisons pour jeunes délinquants en Belgique au XIXe siècle: l’histoire du pénitencier de Saint-Hubert”, in *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914)*, Tulkens, F. (ed.), Bruxelles, Story-Scientia, 1988, 171-207.
- Ducheyne, W., *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge 1689-1989*, Brugge, Uitgeverij Marc Van de Wiele, 1989, 180p.
- Dupont, L. (ed.), *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 293p.
- Dupont, L., Peters, T. en Smaers, G., *Rechtsbescherming van gedetineerden*, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele aangelegenheden, Programma Burger en Rechtsbescherming, april 1996, 242p.
- Dupont, L. en Verstraeten, R., *Handboek Belgisch strafrecht*, Leuven, Acco, 1990, 2 dln. (studenteneditie), 913p.
- Dupont-Bouchat, M.-S., “La révolution pénale de la fin du XVIIIe siècle et ses prolongements en Belgique au XIXe siècle”, in *La peine/Punishment*, Recueils de la Société Jean Bodin pour l’histoire comparative des institutions/Transactions of the Jean Bodin Society for comparative institutional history, Troisième partie/Third Part : Europe depuis le XVIIIe siècle/Europe since the 18th century, Bruxelles, De Boeck Université, 1989, 95-132.
- Dupont-Bouchat, M.-S., *De la prison à l’école. Les pénitenciers pour enfants en Belgique au XIXe siècle (1840-1914)*, Kortrijk-Heule, UGA, 1996, 350p.
- Eliaerts, C. en Rozie, M., “Toezicht op de uitvoering van de straf”, *Rechtskundig Weekblad*, 1977-78, 2409-2428.
- Elias, N., *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, Utrecht, 1987.
- Foucault, M., *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Parijs, Gallimard, 1975, 318 p. [Ned.vert. door Vertalerscollectief Historische Uitgeverij Groningen: *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij Groningen, 1989, 445 p.]
- Franke, H., *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland*, Utrecht, Het Spectrum (AULA-reeks, nr. 194), 1990, 919p.
- Fijnaut, C. (ed.), *Gestalten uit het verleden: 32 voorgangers in de strafrechtswetenschap, strafrechtspleging en de criminologie*, Antwerpen/Leuven, Kluwer Rechtswetenschappen/Universitaire Pers Leuven, 1993.
- Givron, J., “De evolutie van het belgisch penitentiaal stelsel: het eerste stadium”, *Bull. Strafinr.*, 1947, 155-166.

- Givron, J., "De evolutie van het belgisch gevangeniswezen: De specialisering der inrichtingen", *Bull. Strafinr.*, 1947, 183-191.
- Goethals, J., *Abnormaal en delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij* (Interuniversitaire Reeks Criminologie en Strafwetenschappen, nr. 23), Antwerpen/Arnhem, Kluwer Rechtswetenschappen/Gouda Quint, 1991, 332p.
- Goethals, J. en Peters, T., "De legitimiteitscrisis van de gevangenisstraf", *Streven, Cultureel Maatschappelijk Maandblad*, januari 1981, 316-327.
- Goffman, E., "On the characteristics of total institutions: the inmate world", in *The Prison*, New York, Holt, Rinehard and Winston, 1961, 15-67
- Ignatieff, M., *A just measure of pain. The penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*, New York, Columbia University Press, 1978.
- Legros, R., *Voorontwerp van Strafwetboek*, Brussel, Belgisch Staatsblad, 1985, 231p.
- Martinson, R., "What works? Questions and answers about prison reform", *The Public Interest*, 1974, 22-54.
- Mary, Ph., *Delinquant, délinquance et insécurité. Un demi-siècle de traitement en Belgique (1944-1997)*, Bruxelles, Bruylant, 1998, 784p.
- Neys, A., "De historische ontwikkeling van het gevangenispastoraat in België", *Metanoia, Contactblad van de Katholieke Aalmoezenersdienst bij het Gevangeniswezen*, 1995, nr. 4 (themanummer), 230p.
- Neys, A. en Peters, T., "De geschiedenis van het gevangeniswezen", in *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven* (Reeks Samenleving, Criminaliteit & Strafrechtspleging, nr. 5), Neys, A., Peters, T., Pieters, F. en Vanacker, J.(ed.), Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1994, 1-49.
- Oriëntatienota Strafbeeld en Gevangenisbeleid* (minister van Justitie S. De Clerck), Brussel, juni 1996.
- Pandectes belges, Inventaire général du droit belge à la fin du XIXème siècle* (par Edmond Picard, N. d'Hoffschmidt en Jules de le Court), v^o Régime pénitentiaire (Tome 85), Bruxelles, Libraire-éditeur Vve Ferdinand Larcier, 1906 (verwijzing naar latere editie: Tome 94, v^o Régime pénitentiaire, 1909).
- Peters, T., *Ongelijke levensvoorwaarden in de Centrale Gevangenis te Leuven*, Leuven, Acco, 1976, 304p.
- Peters, T., "Een pleidooi voor een radicaal reductionistisch opsluitingsbeleid", *Panopticon*, 1984, 277-282.
- Peters, T., "Waarheen met de uitvoering van de vrijheidsstraf?", *Panopticon*, 1991, 293-301.
- Petit, J.-G., Castan, N., Faugeron, C., Pierre, M. en Zysberg, A. (ed.), *Histoire des galères, bagnes et prison, XIIIe-XXe siècles. Introduction à l'histoire pénale de la France*, Toulouse, Edition Privat, 1991.
- Répertoire Pratique du Droit Belge (R.P.D.B.), Législation, Doctrine et Jurisprudence*, Bruxelles, Bruylant, Tome dixième (v^o Prisons et établissements pénitentiaires), 1951 (nouvel tirage conforme au premier: 1939, 250-285).
- Rothman, D., *The discovery of the asylum. Social order and disorder in the New Republic*, Boston/Toronto, Little Brown and Co., 1971, 376 p.
- Rubbens, E., *Edouard Ducpétiaux 1804-1868* (Collection de l'Ecole des Sciences Politiques et Sociales de l'Université de Louvain), Bruxelles, Dewit, 1922-34, 2 vol.
- Rusche, G. en Kirchheimer, O., *Punishment and social structure*, New York, Russell & Russell, 1968.
- Scott, J., *Dominance and the arts of resistance. Hidden transcripts*, London, Yale U.P., 1990 (geciteerd in: Christiaens, 2001: 332)
- Smaers, G., *Gedetindeerden en Mensenrechten*, Antwerpen, Maklu, 1994.
- Sykes, G., *The society of captives*, New-Jersey, Princeton University Press, 1958, 144p.
- Tulkens, F. (ed.), *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914)*, Bruxelles, Story-Scientia, 1988.
- Vanneste, Ch., *Les chiffres des prisons. Des logiques économiques à leur traduction pénale*, Paris, L'Harmattan, 2001, 229p.
- Van Outrive, L., *De gevangenis: een systeem op drift*, Leuven, Davidsfonds, 1978, 129p.

2 Onderzoeksmethode

Inhoudelijk biedt voorliggend onderzoeksproject aanknopingspunten met diverse wetenschapsdomeinen, zowel met het strafrecht en het penitentiair recht, de criminologie en de penologie als met de rechtsgeschiedenis, de rechtssociologie, en de politieke en sociale geschiedenis. Naar onderzoeksmethode toe is het – gezien de verscheidenheid van het te verzamelen en te verwerken onderzoeksmateriaal - aangewezen een onderscheid te maken tussen de verschillende basiscomponenten van waaruit de te beschrijven onstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis wordt opgebouwd (penitentiaire regelgeving, praktijk, determinanten).

2.1 *Penitentiaire regelgeving*

2.1.1 *Inhoud*

Voor een beschrijving van de evolutie van de penitentiaire regelgeving is het uiteraard noodzakelijk dat men beschikt over een volledige verzameling van de relevante rechtsnormen, en is een gedetailleerde ontleding van het omvangrijke normatieve bronnenmateriaal noodzakelijk. Daarvoor dienen enerzijds de belangrijkste, zowel officiële als officieuze, publicatiebronnen systematisch gedepouilleerd te worden, en kan anderzijds nuttig gebruik worden gemaakt van een aantal publicaties die een zeer heldere en geactualiseerde kijk geven op de stand van zaken met betrekking tot de juridische onderbouw van het regime in een bepaalde tijdsperiode (o.a. Belym, 1949; Pandectes belges, 1909; R.P.D.B., 1951) (= vergelijkende analyse van de verschillende rechtsnormen). Een publicatiebron die een (naar ons inzicht) volledig overzicht verschaft van de op een bepaald ogenblik vigerende penitentiaire rechtsregels, is de *Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département* (Verzameling der omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende). Aangezien de rechtsregels voor de periode na WO II reeds systematisch verzameld in het kader van een eerder onderzoek, zijn uit deze publicatiebron, die de periode 1795-1973 bestrijkt, voor wat de periode 1795-1946 betreft, alle rechtsregels geëxtraheerd die betrekking hebben op het gevangeniswezen. Als zodanig staat ons momenteel een volledige verzameling van de Belgische penitentiaire regelgeving ter beschikking. De bijeenbrachte regelgeving heeft niet enkel betrekking op het regime waaraan gedetineerden werden onderworpen, maar omvat ook regelgeving aangaande het personeel (verloning, uitrusting van kledij en wapens, ...), het financieel beheer van de inrichtingen, etc. Op die wijze kan de collectie ook dienstig zijn voor toekomstig (historisch) onderzoek naar deelaspecten van de organisatie van het gevangeniswezen.

In verband met de penitentiaire regelgeving werd (en wordt) ook literatuur (rechtsleer) verzameld die toelaat om in een eerste algemeen (inleidend) deel van de studie (probleemstelling) de actuele regeling van de rechtspositie van gedetineerden te problematiseren.

2.1.2 *Vorm*

Een belangrijk aandachtspunt in onze studie is ook (de evolutie in) het wetgevingsniveau waarop de penitentiaire regelgeving (inzake het regime van gedetineerden) wordt

uitgevaardigd. Niet ten onrechte wordt op dit vlak heden ten dage in de rechtsleer gewag gemaakt van een legaliteitscrisis. Zoals reeds eerder aangehaald is de betrokkenheid van de formele wetgever op het penitentiaire vraagstuk doorheen de tijd inderdaad uitermate beperkt gebleven, waardoor er slechts een erg smalle wettelijke basis bestaat voor de penitentiaire strafuitvoering. Diepgaande parlementaire debatten aangaande het penitentiaire regime zijn dan ook niet erg talrijk. Teneinde een uitgebreid zicht te verwerven op de parlementaire betrokkenheid bij de penitentiaire beleidsvoering en om de evolutie ervan doorheen de tijd te bestuderen (naar intensiteit en thematiek toe), is een inventarisatie vereist van de parlementaire debatten aangaande de penitentiaire strafuitvoering. Voor de periode 1831-1900 werd hierbij gebruik gemaakt van het werk van L. Hymans, e.a., *Histoire parlementaire de la Belgique*, 1e, 2e en 3e reeks. Voor wat de twingstigste eeuw betreft, dient dit materiaal nog grotendeels verzameld te worden. Bronnen die hierbij dienstig kunnen zijn zijn o.m. volgende publicaties van L. Hymans, e.a. (*Histoire parlementaire de la Belgique*, 4e reeks: periode 1900-1910) en Weber (*Homo criminalis. Belgische parlementsleden over misdaad en strafrecht, 1830-1940*, 1996).

2.2 *Praktijk*

Voor wat de implementatie van de regelgeving in de penitentiaire praktijk betreft, wordt in ons onderzoek niet geopteerd voor een gedetailleerde studie van de praktijkontwikkelingen op basis van dossieronderzoek (empirisch onderzoek van archiefmateriaal) - o.m. ook gezien de omvang van het archiefmateriaal en de moeilijkheid om een voldoende representatieve beschrijving te kunnen brengen -, maar wordt getracht de belangrijkste ontwikkelingen ter zake te duiden aan de hand van beschikbare literatuur en statistisch materiaal.

Eerder dan voor elk regime-aspect afzonderlijk in al haar details te bekijken in welke mate de betreffende regelgeving ook als zodanig in de praktijk werd toegepast, is het veeleer de bedoeling te analyseren of en in welke mate de kern(elementen) van een op een bepaald ogenblik voorgestaan penitentiair systeem in de praktijk werd of kon worden ingepast. Zo is het bijvoorbeeld met betrekking tot de toepassing van het celregime van belang na te gaan in welke mate de beschikbare celcapaciteit een algehele toepassing van het systeem überhaupt mogelijk maakte (vergelijking van de celcapaciteit met de gemiddelde gevangenisbevolking); voor wat de latere verwetenschappelijking van het gevangenisregime betreft waarin bijvoorbeeld - uitgaande van een behandelingsfilosofie - aan geneesheer-antropologen een belangrijke rol werd toegedicht, is een analyse van de werking van de zgn. penitentiaire 'antropologische laboratoria' waarbinnen zij werkzaam waren, van wezenlijk belang (relatief belang van hun activiteit in de globale penitentiaire praxis). Deze vragen (zouden) kunnen worden beantwoord aan de hand van het beschikbare statistische materiaal. Statistisch materiaal is verder ook van belang voor de empirische toetsing van een aantal argumenten pro en contra die soms in de discussies aangaande een bepaald penitentiair systeem ter berde werden gebracht: in dit verband zijn bijvoorbeeld de cijfers inzake mortaliteit, zelfmoord, en de mentale toestand van gedetineerden erg relevant (bijv. voor de discussie tussen voor- en tegenstanders van het celregime).

Om op deze vragen een antwoord te kunnen bieden, is het dan ook van belang het in België op penitentiair vlak beschikbare statistisch materiaal bijeen te brengen. De kwaliteit en publiciteit van de Belgische gevangenisstatistiek varieert evenwel erg sterk. Voor de 19e eeuw kan beroep worden gedaan op een aantal officiële (meerjarige) publicaties die zeer

gedetailleerde statistische gegevens omvatten¹⁵. Nadien werd de statistiek overgenomen door het Ministerie van Justitie (Ministère de la Justice, *Statistique judiciaire de la Belgique, Statistique pénitentiaire* (jaren 1899 t.e.m. 1930), Bruxelles, Larcier e.a.), later door de Centrale Dienst voor de Statistiek (nu het Nationaal Instituut voor Statistiek) van het Ministerie van Economische Zaken (Ministerie van Economische Zaken, Centrale Dienst voor de Statistiek, *Statistisch Jaarboek voor België en Belgisch-Kongo* (jaren 1930 t.e.m. 1942), Brussel). Voor statistische gegevens over de periode na de Tweede Wereldoorlog is een consultatie vereist van de gegevens die gepubliceerd werden in de vijfjaarlijkse verslagen over de activiteit van het Bestuur Strafinrichtingen (tot 1985). Voor de situatie na 1985 dient men beroep te doen op statistische gegevens die her en der in diverse vaktijdschriften (Fatik, Panopticon) werden gepubliceerd of in de parlementaire discussies werden aangedragen. Pas zeer recent (vanaf 1997) worden opnieuw penitentiaire statistische gegevens officieel gepubliceerd en op ruimere schaal verspreid (Jaarverslagen van het Directoraat-generaal Strafinrichtingen).

2.3 *Determinanten*

Voor wat betreft de determinanten die aanleiding hebben gegeven tot de ontwikkeling van een nieuw penitentiair concept of vernieuwende regelgeving, is een analyse van zowel de internationale als de Belgische literatuur in verband met het gevangeniswezen en de bestraffing in het algemeen noodzakelijk. Voor de verdere uitdieping van deze materie, met name inzake het achterliggende penologisch concept, wordt gebruik gemaakt van verscheidene, zowel primaire als secundaire geschreven bronnen (tijdschriftartikelen, (hand)boeken, bijdragen in verzamelwerken, verhandelingen, beleidsnota's, ...). Naast een aantal basiswerken aangaande de evolutie en de toestand van het gevangeniswezen in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw (o.m. geschriften van belangrijke figuren zoals Dupétioux, Stevens en Bertrand), zijn ook een aantal internationale basiswerken uit de historisch-sociologische literatuur van groot belang. Als voornaamste auteurs op dit vlak kan bijvoorbeeld worden verwezen naar Rusche en Kirchheimer, Melossi, Foucault, Garland, Spierenburg, Franke, ... Voor wat de situering van de Belgische penitentiaire geschiedenis binnen de politieke, economische en sociale context betreft, is eveneens een diepgaande studie noodzakelijk van de Belgische politieke, sociale en economische geschiedenis. Determinanten van de penitentiaire regelgeving (bijv. ook intern-penitentiaire problemen zoals ontvluchtingen, overbevolking, ...) kunnen anderzijds ook worden afgeleid uit de toelichting bij de talrijke omzendbrieven, de parlementaire voorbereidende werken, de verslagen aan de Koning (voor wat de KB's betreft). Een analyse van de begroting voor het gevangeniswezen tenslotte kan meer licht werpen op o.m. de houding van het Parlement ten aanzien van de gevangenshervormingen.

¹⁵ *Documents statistiques sur le Royaume de Belgique, recueillis et publiés par le Ministre de l'Intérieur*, Bruxelles, Imprimerie de Ch.-J. De Mat et Cie, 1841 (Section VIII, IX, X – Prisons du Royaume); *Statistique générale de la Belgique, Exposé de la situation du Royaume (période décennale de 1841-1850)*, publié par le Ministre de l'Intérieur, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1852 (Rapport au Roi, en Chapitre IX – Prisons: p. 449-492); *Statistique générale de la Belgique, Exposé de la situation du Royaume (période décennale de 1851 à 1860)*, publié par le Ministre de l'Intérieur, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1865 (Rapport au Roi, Introduction, en Chapitre X – Prisons, p. 263-356); *Statistique générale de la Belgique, Exposé de la situation du Royaume de 1861 à 1875*, publié par les soins de la Commission Centrale de Statistique, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1885 (Titre VII – Ordre public : Deuxième section – Police et répression, p. 453-510); *Statistique générale de la Belgique, Exposé de la situation du Royaume de 1876 à 1900*, rédigé sous la direction de la Commission Centrale de Statistique, Bruxelles, Imprimerie Becquart-Arien, 1907 (Introduction, Rapport au Roi, en Deuxième sous-section – Répression: Chapitre II : Système pénitentiaire, p. 498-520).